

Les dones passadores durant la Guerra Civil

Text > LAIA PEREARNAU, periodista i escriptora

Fa un parell d'anys vaig començar a escriure un llibre sobre un perfil que té tots els ingredients per ser un d'aquells protagonistes que somia qualsevol escriptor: el dels passadors. El que jo en sabia en aquells moments per haver vist algun reportatge o lle-

git algun article era que es tractava d'homes de muntanya que recorrien llargues distàncies amb l'objectiu de guiar persones que fugien de la guerra a través de les muntanyes. La imatge que en tenia, preconcebuda, era la següent: les travesses que caminaven eren llargues; les orografies, escarpades; ho feien amb una meteorologia adversa i, normalment, amb un enemic trepitjant-los els talons. Per tot plegat, els passadors eren la viva imatge romantitzada dels grans aventurers literaris.

Quan vaig començar a submergir-me en el tema, la imatge es va anar tornant més real i menys poètica. Els passadors catalans que van guiar fugitius a través dels Pirineus tant durant la Guerra Civil com durant la Segona Guerra Mundial acostumaven a ser contrabandistes que aprofitaven els mateixos camins allunyats dels ulls de l'autoritat per acompanyar persones en lloc de carregar sacs de tabac o altres mercaderies. El perquè no és difícil d'imaginar; era molt més lucratiu, malgrat el risc. És cert que alguns ho feien desinteressadament per conviccions polítiques o personals, però la gran majoria cobrava per fer-ho, ja que hi havia un risc elevat i les represàlies si els descobrien podien comportar la presó i fins i tot la mort.

Rere la petja de les dones

En aquesta primera aproximació al món dels passadors, totes les figures que vaig trobar eren homes, tant en llibres (obres excel·lents de Josep Calvet, Claude Benet, Noemí Riudor o Rosa Sala) com en documentals (*Boira Negra*, de Felip Solé). Com que el silenci entorn de dones passadores era tan rotund, vaig suposar de seguida pels meus propis prejudicis que aquesta

>> Cristina Zalba. (Foto: ARXIU FAMILIAR DE SÒNIA SALA)

Les travesses que caminaven eren llargues; les orografies, escarpades; ho feien amb una meteorologia adversa i, normalment, amb un enemic trepitjant-los els talons

era una feina massa dura i exigent físicament perquè una dona la pogués fer i res no m'hauria fet pensar el contrari si un bon dia una notícia antiga no hagués caigut a les meves mans. En aquell retall de diari apareixia una fotografia amb una noieta d'un poblet de l'Arieja, Jeanne Rogalle, l'any 1943. El text explicava que ella i el seu pare havien ajudat una família de jueus a passar la frontera fins a Catalunya i que, seixanta anys més tard d'aquells fets, el nadó a qui la Jeanne havia portat en braços durant la travessa havia tornat des del Canadà per donar-li les gràcies per haver-li salvat la vida. Aquesta notícia va encendre una sospita dins meu: si al cantó occità hi havia hagut una dona que havia fet aquell paper de passadora, com és que en el cantó català enlloc hi havia referències de cap dona que hagués actuat d'una manera semblant? Que potser al nord de la frontera eren més fortes, més decidides i més solidàries que al sud? Evidentment que no, i després d'una llarga investigació, el que només era una hipòtesi sense fonament va anar trobant fets en els quals sustentar-se.

De miracle, les primeres dones

Per a l'estudi vaig decidir abordar recursos allunyats de les vies que fins aleshores havia explorat i em vaig decidir a parlar amb els historiadors locals, a cercar fotografies antigues, analitzar expedients de fronteres i a entrevistar-me amb familiars de les possibles passadores que encara fossin vius. D'entrada, vaig escriure a tots els ajuntaments de frontera i em vaig dedicar a anar puntejant els pobles que, per la proximitat amb França o amb Andorra, podien tenir encara algun testimoni viu que recordés un nom, una dada o una història. I així va ser com, de mica en mica i gairebé de miracle, van anar apareixent les primeres dones. Molts cops només eren un nom i poca cosa més, d'altres tenien una història al darrere, i encara que la meua exploració se centrava en el període 1939-1945, van aparèixer noms de persones que van exercir de passadores durant la Guerra Civil. Me'n vaig apuntar els noms i les històries per rescatar-les de l'oblit i perpetuar-ne la memòria en unes notes històriques al final del llibre que va sorgir de tot plegat, *La passadora*, com un humil homenatge a les seves proeses silenciades.

Quan parlem de la Guerra Civil, hem de diferenciar dos períodes molt clars pel que fa a l'exili pirinenc. El primer es va caracteritzar per un èxode de gent pròxima a l'alçament franquista que a Catalunya havia fracassat. El segon, molt més conegut, és l'exili republicà que va tenir lloc al final de la guerra, l'any 1939.

A partir del 19 de juliol del 1936, els que primer van marxar a través de passos i camins més o menys vigilats dels Pirineus van ser milers de persones amenaçades o receloses amb el nou govern d'esquerres sorgit de les urnes, tot deixant palesa la gran esquerra que es va obrir en les societats catalana i espanyola. Molts d'ells buscaven refugi a França, d'altres tenien l'objectiu de tornar a entrar en territori espanyol per Hendaia per unir-se a l'exèrcit anomenat nacional o franquista. Entre l'amalgama de personatges que van emprendre el camí cap a l'exili hi havia civils i militars compromesos amb el cop d'estat, religiosos i gent d'ordre, desertors de l'exèrcit republicà... Pel que fa a l'exili republicà a partir de l'ofensiva de Catalunya a principis de 1939, es calcula que més de mig milió de persones van travessar la frontera per diferents punts, en alguns casos, com veurem, ajudats per dones.

Les passadores gironines

A continuació exposaré els noms i les històries que he localitzat, endreçades per ordre cronològic.

La primera passadora és Maria del Tura Roure. Qui me'n va parlar va ser la historiadora Mercè Casademont referint-se a una piulada de la xarxa abans anomenada Twitter escrita per Maria Branyas. En aquest text curtíssim, la Maria parlava d'una amiga seva que havia format part d'una xarxa d'evasió perquè la descrivia en aquests termes: «La meua amiga Maria del Tura Roure, que vaig conèixer durant la Guerra Civil, i el seu pare formaven part d'una xarxa que facilitava l'accés a França per la muntanya de persones que fugien de la guerra». Quan vaig aconseguir parlar amb un net de Maria Branyas, em va confessar que es pensava que li trucava per parlar de la longevitat de la Maria, ja que per aquelles dates acabava de convertir-se en la persona més longeva del món, amb cent setze anys. No vaig poder aconseguir més informació perquè Maria Branyas ja no hi sentia i a penes parlava, atesa la seva edat. Malauradament, aquesta manca de detalls es va convertir en la tònica habitual durant tot el procés de recerca.

L'Ajuntament de Maçanet de Cabrenys em va adreçar a un veí del po-

>> *Neus Català.* (Foto: FUNDACIÓ NEUS CATALÀ. AUTOR DESCONEGUT.)

ble, conegut per ser un gran coneixedor de la història local, en Pere Roure. Sense gaires esperances, li vaig trucar i la sorpresa va ser que em va explicar que la seva àvia, la Dolors Vergés Sala, havia estat passadora. Ella i el seu home eren masovers al mas Grau, al peu de la carretera, una de les primeres cases que hi havia abans de travessar la frontera amb França. L'any 1936 va ajudar a passar per les Salines a gent d'ordre i sobretot capellans quan la frontera no estava vigilada. Els portava fins a la carena que feia de frontera i els indicava el camí que havien de seguir fins a França, una ruta gens complicada perquè en aquell temps la muntanya era pelada i, per tant, la visibilitat era perfecta. La dona tenia unes fortes conviccions cristianes i, en conseqüència, ho feia per caritat, no perquè estigués a favor d'un bàndol o de l'altre. Al cap de quatre mesos d'haver començat la guerra, a la frontera es van desplegar les brigades alpines i uns vuitanta milicians disposats a no deixar passar ningú; per això el pas es va fer més difícil i perillós. La Dolors va ajudar a fugir els seus oncles i el seu fill mateix per una ribera del Grau per no ser interceptats. Van passar els anys i a principis del 1939 l'afluència de soldats

de l'exèrcit republicà en retirada es va començar a incrementar. Eren gent armada, desesperada i en alguns casos violenta, que fins i tot havien amenaçat la Dolors a punta de pistola perquè els duqués fins al país veí. La seva tasca no es va aturar aquí, perquè aquesta dona també va passar gent durant la Segona Guerra Mundial, però en sentit contrari. El seu net ho sap perquè en els anys seixanta s'hi va presentar un cotxe de tipus Cadillac amb matrícula alemanya i en va baixar una família a qui no entenien, però que van abraçar la Dolors en agraïment per haver-los salvat.

Durant els anys de dictadura, la Rambla de Figueres portava el nom de Sara Jordà, afusellada l'agost del 1938. Va néixer el 1895 en una de les famílies més influents de la capital de l'Alt Empordà. El seu pare, Tomàs Jordà i Genover, havia estat alcalde de la població i durant la guerra la Sara va ser membre del Socors Blanc, una organització creada per donar assistència als partidaris del tradicionalisme. Amb la progressiva crida de lleves durant el conflicte, el nombre de desertors va créixer, sobretot en zones frontereres, i ella es dedicava a obtenir documentació falsa, signatures i segells que lliurava a les persones perseguides per salvar-les

de la mort, i n'organitzava expedicions per la frontera. Quan va ser descoberta va ser jutjada i condemnada a mort pel Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció.

Buscat per la FAI

Angeleta Bordoll, de cal Mateu del poble de Bescaran, coneixia les rutes dels contrabandistes perquè era nascuda a Certers, al sud d'Andorra, i la distància entre els dos pobles passant per la carena de Camp Ramonet és curta, amb un parell d'hores es fa. Segurament feia de contrabandista ella mateixa, però el que sí que sabem segur és que va passar l'amo d'un balneari pròxim a Bescaran i a tota la seva família. El buscaven els de la FAI per matar-lo durant el primer temps de la Guerra Civil, i va anar de ben poc que no ho aconseguissin. Com que es coneixien molt, la dona es va arriscar i els va ajudar a travessar la frontera poc abans que un petit escamot es dirigís al balneari per executar el propietari a trenc d'alba. A més a més, tant el marit com el fill d'Angeleta Bordoll també eren passadors i ella, per distreure i entretenir els carrabiners del poble de Bescaran, els donava botifarra negra (la part més barata de la matança) al seu hostel, i així no prestaven atenció al que passa-

>> Dolors Vergés Sala. (Foto: ARXIU FAMILIAR DE PERE ROURA SABÀ)

va a la muntanya. D'aquesta història, me'n va donar testimoni Maria Teresa Blasi, del mateix poble.

Engràcia Vilarodà, nascuda el 1918 al poble de Rocabruna, al Ripollès, també va ser passadora. La seva neboda, la Maria Teresa, que viu al poble de Molló, em va explicar que amb vint-i-un anys l'Engràcia passava gent per la muntanya a finals de la Guerra Civil. Quan sortia del seu mas (Can Solé) per anar a donar menjar a qui li cuidava les vaques, sovint es trobava presos que s'havien escapat del camp d'Argelers i que provaven de tornar a casa. L'Engràcia els duia fins a Sant Joan de les Abadesses, on agafaven el tren fins a Barcelona i, segons la neboda, no els cobrava, tot i que una vegada un home li va insistir a donar-li deu pessetes, que no va acceptar. Abans de començar la travessa els deia: «Si veieu un guàrdia civil, jo soc una pastora i no us conec». Anys més tard, seguint el mateix ritual descrit en el cas de Jeanne Rogalle o Dolors Vergés, uns nois li van portar flors en agraïment per haver ajudat a passar els seus avis.

Teresa Coll em va explicar una experiència única que va viure la seva àvia, la Maria Morera. Aquesta dona residia a Ogassa, al Ripollès, i els últims dies de la Guerra Civil es va presentar a casa seva tota una corrua de soldats republicans, uns dels últims destacaments que quedaven de l'exèrcit derrotat i en retirada cap a França. El capità li va exigir que els conduís fins a la frontera i ella es va veure obligada a obeir-lo, amb el ferm convenciment que no tornaria viva d'aquella aventura. Havent-se acomiadat per sempre de la seva família i morta de por, amb centenars de soldats a l'esquena, va començar el seu periple per la muntanya. En arribar a la frontera, la Maria els va indicar el camí de baixada i l'exèrcit va passar pel seu davant en silenci. Va tornar a casa sana i estalvia.

No sabem si Roser Fàbregas (Fluvià de casada), nascuda a Prats de Lluçanès el 1900, va fer pròpiament de passadora, però sí que podem afirmar que quan es va exiliar al final de la Guerra Civil a Sant Llorenç de Cerdans, al Vallespir, va ajudar i acollir refugiats catalans durant la retirada. Després, durant la Segona Guerra Mundial casa seva es va convertir en un refugi de persones provinents de molts països europeus que havien d'arribar de forma clandestina a

>> Monument a l'exili a la Vajol. (Foto: AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI. JOSEP MARIA OLIVERAS.)

l'Estat espanyol, així com de membres de la resistència francesa.

Neus Català, filla de camperols

Un dels noms més coneguts d'aquesta petita llista és Neus Català. Era filla de camperols, i ella mateixa va treballar de pagesa i de dependenta al sindicat o cooperativa agrícola de Guimets fins que la Guerra Civil va esclatar. Aleshores, juntament amb altres joves de la comarca, va organitzar les Jovenuts Socialistes Unificades de Catalunya per defensar la República. Va traslladar-se a Premià de Dalt per treballar com a cap sanitària d'una de les colònies de Negrín, una colònia infantil de cent vuitanta nens refugiats amb els quals va acabar travessant la frontera cap a l'exili. A França, es va implicar en la resistència fins que va ser detinguda pels nazis el 1943 i deportada al camp d'extermini per a dones i infants de Ravensbrück, i més tard a un taller de producció de material bèl·lic fins que la van alliberar, el 1945, les tropes aliades.

El darrer nom d'aquesta llista que hauria volgut que fos més llarga és el de Cristina Zalba. Una investigadora de la Garrotxa, Cristina Capó, va ser qui me'n va parlar per primer cop abans que no es fes coneguda pel documental emès per 3Cat titulat *508 dies*, escrit i dirigit per Marc Planagumà. Cristina Zalba era una dona pagesa que va ajudar el guerriller maqui ferit Antonio Figueres Cortacans, que va tenir amagat durant tot aquest

temps al mas La Sala, a Oix, en contra de l'opinió del seu marit. Encara que els fets no se circumscriuen exactament als anys de la Guerra Civil, en són una conseqüència directa, per això he considerat adient incloure-la en aquest article. Les fortes conviccions de la Cristina van fer que es mantingués ferma en la seva decisió d'ajudar l'Antonio fins que es va recuperar del tot i, finalment, el va acompanyar a peu, de nit, fins a la frontera amb França. Després d'allò ja no es van tornar a veure mai més, però van mantenir correspondència per carta.

D'aquesta limitada recerca podem extreure que, efectivament, les dones també van tenir un paper actiu en la tasca de passar gent a través de les muntanyes durant la Guerra Civil, tant en les prime-

res etapes per salvar religiosos i gent contrària a la República, com al final del contenciós per ajudar en l'èxode de polítics, intel·lectuals, soldats i presos d'Argelers que havien aconseguit fugir i volien tornar a casa. Les seves històries no han transcendit i han estat ignorades i oblidades perquè, per desgràcia, així és com han estat tractades les dones al llarg de la història. Com s'ha dit més d'una vegada, les dones són les grans oblidades dels oblidats. Només puc animar els historiadors i les historiadores a continuar la recerca, perquè estic convençuda que aquests noms només són alguns exemples de les moltíssimes passadores que hi va haver.

Les dones també van tenir un paper actiu en la tasca de passar gent a través de les muntanyes durant la Guerra Civil